

Burada müəyyən olunmuş tarixin yaddaşı xalqın etnosu, dünyagörüşü, mentallığı, bədii irsi haqqında geniş məlumat verir. Şübhəsiz ki, Azərbaycanın ənənə mədəniyyətinin öyrənilməsinin əsas məqsədi - bu dəyərlərin qorunması, Azərbaycan xalq mədəniyyətinin yaşamasıdır.

Ənənə folklorunun adətlər kontekstində öyrənilməsi Azərbaycan musiqisinin bir çox dərin qatlarını görməyə imkan verir. Axı ənənə mədəniyyəti ilə əlaqədar olan musiqi folkloru daha az dəyişkəndir və varisliyi özündə qoruyub saxlayır. Bundan başqa, adətlər həddən ziyadə özünəməxsusdur. Azərbaycan mənəvi təcrübəsində ənənə mədəniyyətinin nadir nümunələri var. Məhz bu səbəblər Azərbaycan xalq musiqisinin milli xüsusiyyətləri haqqında fikir söyləməyə imkan verir.

Milli Azərbaycan toyu adətlər məcmusu toy xalq yaradıcılığının məhsulu kimi əsrlərlə yaradılmış, cilalanmış, obrazlı xüsusiyyətləri ilə nəzər-diqqəti cəlb etmişdir. Ona xalq məişətinin və mədəniyyətinin müxtəlif tərəfləri cəm olmuşdur (rəqslər, mahnılar, rəməzlər, folklor, müxtəlif oyun və aynələrlər, geyim, qida və s.).

Ənənəvi toy üç epizoddan ibarətdir: toyqabağı, toy və toydan sonrakı adətlər. Bunların hər biri mürəkkəb və icrası vacib olan mərasim və adətlərdir. Azərbaycanlıların ənənəvi toy mərasimi

çoxpilləli idi və keçmişdə o bir çox personajları - elçi, bəyin dostları, gəlinin rəfiqələri, toyun aparıcısı, xidmət personalı, nəhəyət, gəlini və bəyi olan tamaşanın xatırladığı (Кулиев Г.А. Традиции и инновации в свадебной обрядности азербайджанцев // Азерб. этнографический сборник. Баку: ЭЛМ, 1985, с. 131-

ческий сборник. Баку: ЭЛМ, 1964, с. 184-185). Axşam çağı gəlinin qohunları yığışdı. Mərasim nəğmələri oxunur və oyunlar keçirilirdi. Bu mərasim zamanı qızlar və qadınlar müxtəlif janrlara məxsus "axışa" toy-mərasim nəğmələri oxuyurdular. Bunları iki qrupdan ibarət qadınlar qarşı-qarşıya dayanaraq ifa edirdilər. Gecə yarısı bəzədilmiş, həm də üzü "duvaq"la örtülmüş gəlini böyük otağa gətirirdilər. Burada musiqilər həm sazda, həm də instrumental ansamblla çalınırdı. Nəğmələrin əsas məzmunu gəlinin müsbət xüsusiyyətlərinin, zahiri görünüşünün və s. ibarət olurdu.

Bəyin evində də müxtəlif oyunlar keçirilir, bunlardan ən xarakterik olan "xan-xan" oynanırdı. Qonaqlardan birini seçər və onu "xan" adlandırardılar. O, xüsusi yerdə oturur, ciddi əmrlər verər və cəzalar təyin edərdi. Oyunun sonunda "xan" əmr edərdi ki, bəyə cəza verilsin. Bəyin dostları bərk narahət olar və "xana" "rüşvət" vəd edərək, bəyin azad olmasını xahiş edərdilər. "Xan" yalnız "rüşvət", yaxud hədiyyə aldıqdan sonra bəyi azad edərdi (Бабаева Р. указ. Работа, с. 186-187).

Toy gəlinin və bəyin evində keçirilir, xüsusən bədii (musiqi, rəqslər, mahnılar) ziyafətdən ibarət olurdu. Toyun başlanmasını elan etmək üçün musiqiçilər evin damına çıxırdılar.

Adi toy üç gün, bəzi hallarda (dövlətli ailələrdə) yeddə gün davam edirdi. Toyun hər gününün öz adı və təyinatı var idi. Məsələn,

bəzi ərəzilərdə birinci gün "el bozbaşı", ikinci gün "yuxa qoyunu", üçüncü gün "mağar" adlanır. N. Kalaşovun dediyinə görə Salyanda "toy bəzən bir həftəyə qədər davam edirdi, kasıbların toyu iki gün olurdu" (Калашев Н. Месечко Сальян Джеватского уезда Бакинскую губернию. СМОМПК. вып. V, с.147). H.Sarabski "Köhnə Bakı" kitabında yazır: "...dövlətlilərin toyu yeddə gün davam edirdi və "sazəndələrsiz", "mütrüblərsiz", qadın paltarları geymiş rəqqas-oğlanlırsız keçmirdi" (Сарабский Г. Старый Баку: Язычы, 1982, с. 201-203).

Yeddə günlük toylarda klassik xalq muğamlarının tam dəstəgahi müxtəlif xanəndələr tərəfindən oxunurdu: birinci gün - "Rast", ikinci gün - "Çahərgah", üçüncü gün - "Şur", dördüncü gün - "Segah", beşinci gün - "Bayatı İsfahan", altıncı gün - "Rahab", yedinci gün - "Şüştər".

Keçmişdə toyun keçirilmə vaxtı məhsul yığımları ilə uyğunlaşdırılırdı. Bir qayda olaraq toyu Novruz bayramı günlərində qeyd edirdilər.

Toy adətlərində rəməzlər xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi. Qeyd etmək lazımdır ki, toy nəğmələrinin mətləhlərində xalqın dünyagörüşü əks olunurdu. Məsələn, "xına yaxın" mərasimində nəticə etibarlı ilə gəlinin toya bəzənmiş şəkildə hazır olması iki ədəd şamla ifadə olunurdu. Şamlar sol və sağ tərəflərdə qoyulurdu. Əvvəla, şamlar qədimdən odun simvolu olaraq qaldı. Od isə, sözsüz ki, yeddi qədimdən sehr gücünə malik idi.

Qeyd edək ki, Azərbaycan ərəzində bir çox əsrlər ərəzində oda sitayiş olunmuşdur. Toy adətlərində də hesab olunurdu ki, od sehirli qüvvəyə malik olaraq, ailənin və nəslin əsas uğurunun qoruyucu

cusudur. Simvolik mənələrdən biri də çörək idi. Azərbaycan toyu mərasimi çörəkbişirmə adət ilə davam edirdi. Təbii ki, çörək bolluq rəmzidir. Bu adət öz əsasını qədim dövrlərdən götürür və şübhəsiz ki, cəmiyyətin yeni üzvlüyünin məişətinin qurulması ilə əlaqədardır (Зардаби Г. Избранные статьи и письма. - Баку, 1962, с. 74).

Bu adət həmçinin gəlinin ata evindən çıxarkən çörəyin ətrafında dolanması ənənəsində də görünürdü. Çörək mütəlq gəlinlə bərabər gələcək örin evinə aparılırdı. Ata evindən çıxarkən çörək gəlinin başı üzərində saxlanılırdı. Etnoqraflar sübut edirlər ki, çörək Azərbaycan da bolluq rəmzi olmaqla yanaşı, həm də sehirli gücə malikdir. Hesab olunurdu ki, çörəyin köməyi ilə gəlini pis ruhlardan qorumaq mümkündür. Gəlinə toy günündə verilən hədiyyələr də rəmzi xarakter daşıyırdı - ipək yorğan, pərqü döşək, mis qablar, inək və camış. Gəlin erinin evinə girməzdən əvvəl əlini ona batırar, ovcunu qarıya sürür, bununla da bu ailəyə xoşbəxtlik arzulaırdı (Архив доктора исторических наук, профессора Г. Гулиева, папка №14).

Şimal-şərq ərəzində digər maraqlı adət müşahidə olunur. Gəlin özü ilə torbalarda 7 növ dənlə bitki apararmış (buğda, arpa, darı, düyü, mərçi, qarğıdalı). Bunlar divardan asılmışdır. Bu adət, sözsüz ki, yeddi rəqəmin sehirli qüvvələri ilə və dənlə bitkilərə, çörəyə olan sehirli münasibətə əlaqədar idi. Bununla yanaşı, gəlin rəmzi olaraq erinin evinə çörək və bolluq gətirirdi.

Gəlinin toy xoşçasına şirin çörək, qatlama və digər çörək növləri qoyulurdu. Adətə görə, çörək bişirilən yerdə kim birinci gedərdisə, o hədiyyə (qol ağırsı) verməli

idi. Toy üçün bişirilən ilk çörəyi gəlin və bəy üçün saxlayırdılar. Ablaşeronda gəlinin xoşçasına çörəkdən başqa bal da qoyulardı. Ər evə yaxınlaşan zaman çörəkdən bir tikə kəsib, bala batırıb, gəlinə verərmişlər ki, dili şirin olsun.

Gəlin atdan düşən kimi çörək qohunlara və bəyin tanışlarına paylanardı. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, bu ənənə elçilik zamanı da yerinə yetirilirdi. Qızın valideynlərindən razılıq aldıqdan sonra ağsaqqal çörəyi bölüb qızın qohumlarına və iştirak edən qonaqlara paylayardı, bər şortlə ki, hamı onun dadına baxmalı idi. Bu damışığın rəmzi mənədə möhkəmlənməsi demək idi.

Bu musiqi folkloru, mən deyərdim ki, ənənəvilərin poetikası ilə əlaqədardır. Məhz buna görə, musiqi folklorunda adətlərdə formalaşmış bədii dünyagörüşü əks olunur. Vəziyyətin emosionallığı qəbul edilmiş, bayram əhval-ruhiyyəsi - bütün bunlar toy mərasimi folklorunda xarakterizə olunur.

Adətlərdə, xüsusən də toy ənənələrində mədəniyyətin tarixi mərhələləri tədqiq olunmuşdur. Adətlərin araşdırılması ibtidai icma quruluşu haqqında təsəvvür yaradır. Eyni zamanda toy mərasimi öz əsas mərhələləri ilə bu gün də aktualdır. Beləliklə, mərhələlərə müxtəlif təzahürlərin müasir adətlərdə qovuşması onları bir-birindən fərqləndirməyi mürəkkəbləşdirir. Bu mənada musiqi folkloru, əlbəttə, adət-ənənələrin, mərasimlərin müəyyən tərəflərini araşdırmağa kömək edir. Digər tərəfdən, Azərbaycan tarixində etnogenезin, dünyagörüşünün ənənə mədəniyyətində cəm olunması musiqi folklorunun semantikasını etir. Məlum olduğu kimi müasir Azərbaycan xalq musiqisi folklorunu öyrənilməsi xüsusən aktualdır.

Cəmalə Nəsirova

Toy

mərasimlərinin bədii məzmunun

Azərbaycan etnomusiqişünaslığının aktual problemləri arasında azərbaycanlıların ənənəvi xalq mədəniyyətinin öyrənilməsi daha da diqqətə layiqdir. Azərbaycan mənəviyyətinin maraqlı sahələrindən biri musiqi folklorunun ənənələrlə uyğunluğudur. Onun əsas hissələrindən biri toy adətləridir.

132). Azərbaycan ərəzində toy mərasiminin davamlı olmasını xüsusən qeyd etmək lazımdır. Toy adətlərinin ayrı-ayrı mərhələləri, həmçinin bütünlüklə mərasim özü kifayət qədər böyük zaman müddətini əhatə edir.

Toy adətlərinin vacib mərhələlərindən biri elçilik, nişan və paltar kəsiyi idi. Toyqabağı mərasimlərdən ən əhəmiyyətli "xına yaxın" mərasimi idi. Mərasim gəlinin ata evindən çıxmasına iki gün qalmış başlanırdı (Бабаева Р. Материалы для изучения свадебных обрядов на Апшероне в прошлом // Азерб. этнографи-